

<p>ТАКРОР ВА АНВОИ ОН ДАР ДОСТОНИ “ХУМОЙ ВА ХУМОЮН”-И ХОЧУИ КИРМОНӢ</p> <p>ПОВТОР И ЕГО РАЗНООБРАЗИЕ В ПОЭМЕ «ХУМАЙ И ХУМАЮН» ХОДЖУ КИРМАНИ</p> <p>REPETITION AND ITS VARIETY IN THE POEM “KHUMAI AND KHUMAYUN” BY KHOJU KIRMANI</p>	<p><i>Ашӯрова Маърифат Муҳаммадҷонова</i>, унвонҷӯи кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик.Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)</p> <p><i>Ашӯрова Маърифат Муҳаммадҷонова</i>, соискатель кафедры таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ имени акад. Б.Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)</p> <p><i>Ashurova Marifat Muhammadjonova</i>, applicant of the department of Tajik classic literature under the SEI “KSU named after academician B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand), E-mail: ashurova@mail.tj</p>
---	---

Вожаҳои калидӣ: *Хочуи Кирмонӣ, “Хумой ва Хумоюн”, такрор, ифоданокии матн, тобишҳои маъноӣ*

Мақола ба баррасии такрор ва анвои он дар достони “Хумой ва Хумоюн”-и шоири асри XIV адабиёти форсу тоҷик Хочуи Кирмонӣ ихтисос ёфтааст. Тазаққур меравад, ки такрор яке аз воситаҳои баёни сухан буда, ду ва ё чандбора айнан овардани вожаҳо дар абёт мебошад, ки ифоданокиву таъсири ҳисси матнро афзоиши медиҳад. Такрор дар достони “Хумой ва Хумоюн”-и Хочуи Кирмонӣ маъноӣ асоси калимаи мушаххасро барои тавсифи ҳолати шаҳс ё муносибати ӯ ба чизе таъкид мекунад, онро муассир нишон диҳад ё тақвият бахшиад. Бо мисолҳои мушаххас нишон дода мешавад, ки баъзан такрор дар достони мавриди таҳлил тобишҳои гуногуни маъноро дар як вожа таъкид мекунад. Собит мешавад, ки такрор дар “Хумой ва Хумоюн”-и Хочуи Кирмонӣ дар баробари як навъи воситаи тасвир будан боз ба ҳайси яке аз абзори балогӣ ва мухтассоти сабки адабӣ рӯнамо шудааст.

Ключевые слова: *Ходжу Кирмани, “Хумай и Хумаюн”, повтор, выразительность текста, смысловые оттенки*

В статье анализируются повторы и его виды как художественно-выразительные средства в поэме поэта XIV века персидско-таджикской литературы Ходжу Кирмани «Хумай и Хумаюн». Отмечается, что повтор является одним из средств речи, которое заключается в намеренном повторении в обозримом участке текста одного и того же слова либо речевой конструкции, что повышает выразительность и эмоциональное воздействие текста. Указывается, что повтор в месневи «Хумай и Хумаюн» Ходжу Кирмани подчеркивает основное значение конкретного слова, чтобы описать состояние человека или его отношение к чему-либо, эффектно показать или усилить его. Аргументированно доказывается тезис о том, что повтор в анализируемой поэме становится основополагающим принципом структурно-семантической организации текста, одним из способов выражения субъективной модальности, авторского отношения к изображаемому, значимым средством выразительности, создающим особый неповторимый стиль поэта и большой силы экспрессию в художественном тексте. Доказано, что повтор в «Хумай и Хумаюне» Ходжу Кирмани, наряду с видом образительного средства, выступал также как один из инструментов риторического и стилистического приёмов.

Key words: *Khoju Kirmani, “Khumai and Humayun”, repetition, expressiveness of text, semantic nuances*

The article analyzes repetition and its types, as artistic and expressive means in the poem entitled as “Khumai and Humayun” by the 14th-century poet of Persian-Tajik literature Khoju Kirmani the same word or speech construction increased the expressiveness and emotional impact of the text. The repetition in masnavi called “Khumai and Humayun” by Khoju Kirmani emphasizes the basic meaning of particular word in order to describe the state of person or his attitude to something, effectively show or strengthen it. The thesis is argued that repetition in the analyzed poem becomes the fundamental principle of structural and semantic organization of the text one of the ways of expressing subjective modality, the author’s attitude to the depicted and significant means of expression that creates a special unique style of the poet

and great power of expression in a literary text. It is proved that repetition in "Khumai and Humayun" by Khoju Kirmani alongside with the type of visual means, also acted as one of the tools of rhetorical and stylistic devices.

Корбасти саноеи бадеи дар коргоҳи эҷодии суханварон одатан бо мақсади ороиш ва муассир гаштани сухани бадеи амалӣ мешавад, зеро маҳз ҳамин орояҳои бадеи сухани адибро ҷилову дурахши тоза мебахшанд.

Шоирӣ маъруфи ғазалсаро ва маснавинависи асри XIV форсу тоҷик Ҳоҷуи Қирмонӣ дар осори хеш, хоса дostonҳои “Ҳамса”-аш аз санъатҳои бадеи хеле фаровон истифода намуда, ба ин васила ҳунари баланди эҷодкорӣ худро ба намоиш гузоштааст. Истифодаи фаровон аз таҷнису ташбеҳу истиора, маҷоз, тақрор, талмех ва дигар санъатҳои бадеи дар ашъори ӯ аз маҳорати суханофарии шоир дарак медиҳад. Ҳоҷуи Қирмонӣ барои арзани ҳунари хеш ба санъатпардозӣ гароида, ин амалро аз нишонаҳои қудрати табиӣ хеш донистааст.

Дар ин навишта мо дар бораи қорбурди тақрор дар яке аз дostonҳои “Ҳамса”-и Ҳоҷуи “Ҳумой ва Ҳумоюн”, ки чанд вақт инчониб дар таҷқиқи ин асар даст ба қор ҳастем, мулоҳизаҳои хешро баён намуданием. Дар дostonи мазкур Ҳоҷуи Қирмонӣ дар баробари дигар орояҳои бадеи калом санъати тақрорро низ ба таври фаровон истифода намудааст.

Тақрор дар луғат ба маънии бозгӯӣ, вогӯӣ, дуборақорӣ, вогардонидан[7] омадааст. Аммо тақрор ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ ё яке воситаҳои баёни сухан ду ва ё чандбора айнан овардани вожаҳо дар асари бадеи аст[6].

Шоир барои боз ҳам сарех ва равшантар ифода қардани баён, калима ё таркибе ва ибораеро интихоб менамояд, ки фикри асосӣ бо он беҳтар зоҳир мешавад. Ин калима ё ибора ба тарзи таъкид дар як байт ва ё якҷанд байт гаштаву баргашта тақрор меёбад. Чуноне ки Т.Зехнӣ таъкид менамояд, тақрори бамавқеъ боиси пурқувваттар шудани таъсири тасвир мегардад[2, с.200]. Масалан истифодаи тақрори бамавриди калимаҳои “дур” ва “наздиқ” дар байти зерӣ “Ҳумой ва Ҳумоюн” баёнро муассир ва равшан гардонидаст:

Ҳама дур наздику наздиқ дур,

Шуда эман аз нуру фориғ зи нуру [3, с.340]

Тақрор яке аз вижагиҳои сабки хоси Ҳоҷуи дар “Ҳумой ва Ҳумоюн” аст, ки дар сатҳҳои гуногун анҷом дода шудааст. Бино бар мушоҳидаи мо, дар дostonи “Ҳумой ва Ҳумоюн”-и Ҳоҷуи аз анвои тақрор бештар **тақрори мутлақ** ба қор рафтааст. Ин навъи “тақрорро мутлақ чихати он гуфтаанд, ки муқайяд ба ҳеч қайде нест”[4, с.89]. Ба ибораи дигар, ин навъро тақрори қомил низ метавон гуфт, зеро вожаҳои тақроршаванда ба таври қуллӣ аз чихати маъно яқхеланд, аммо дар баробари ин дар таркиби ҷумла побанди ҳам нестанд ва ҳар яке дар ҷои худ мустақилу озод афтадаанд. Чунончӣ дар ин байти “Ҳумой ва Ҳумоюн”:

Ки «эй рафта аз дида поят ба гил,

Хирад рафта аз дастат аз дасти дил [3, с.389] .

Дар ин байт вожаҳои “рафта” дар мисраи аввалу сонӣ ва “даст” дар мисраи дуюм тақрори мутлақанд, зеро онҳо дар матн ба як маънӣ омада, яке ба дигаре побанд нест, яъне ҳар яке мутлақо озоданд.

Ҳусайн Воизи Қошиф тақрори мутлақро ба ду навъ шинохтааст: **тақрори мутлақи муфрад** ва **тақрори мутлақи ҷомеъ**. Тақрори мутлақи муфрад назар ба қавли Ҳусайн Воиз “чунон бошад, ки лафзҳои тақрорӣ дар як маҳал беш эрод қарда нашавад ва шояд ки он тақрор дар аввали байт, аввали мисроъи сонӣ, охири мисроъи аввал ва аввали мисроъи сонӣ, дар охири мисроъи сонӣ, дар байт бошад”[4, с.90]. Масалан, дар асари мавриди таҳлил як калима дар оғози мисраъҳо тақрор ёфта, дар баробари як навъ мавзунияту хушоҳангии қаломро таъмин намудан, ба гунае ба мусикии дарунии матн таъсир гузоштааст. Чунончӣ дар ин абёти “Ҳумой ва Ҳумоюн” вожаи “яке гуфт” дар рукнҳои садри байт тақрор ёфта, боиси дилнишыву зебоии матн гардидааст:

Яке гуфт: “Булбул ба вақти саҳар

Бувад нолаи зерӣ ӯ зортар”

Яке гуфт:” Қумрӣ ба фасли баҳор

Баровард дам, субҳ бонги ҳазор”.

Яке гуфт:”Агар з-он ки дарде-ш ҳаст

Чӣ дармон, чу қораи бурун шуд зи даст”.

Яке гуфт:”Маст аст, масти хароб

Барорад физон чун наёбад шароб [3, с.447].

Агар дар мисоли болой такрор факат дар рукнҳои садри байт ба мушоҳида расад, дар порчаи поёни таркиби “якero” дар рукнҳои садру ибтидои байтҳо ба такрор омада бори маънӣ кашидаанд:

*Якero ба дoston барорад зи сар,
Якero ба сар дар ниҳад тоҷи зар.
Якero ба хок андар орад зи тахт,
Якero кунад дар ҷаҳон некбахт.
Якero зи моҳӣ барорад ба моҳ,
Якero зи гоҳ андар орад ба чоҳ.
Якero ба кайвон барорад ба фавр,
Якero зи айвон барорад ба чавр* [3, с.377-378].

Ҳамчунин вожаҳои “зи”, “гаҳе”, “гаҳ (гоҳ)”, “гуфт” низ дар оғози мисраъҳои достони мавриди таҳқиқ зиёд такрор меёбанд. Хочу дар “Ҳумой ва Ҳумоюн” такрори ин вожаҳо тавре ба ҷо овардааст, ки он чун яке аз авомили муҳими мусиқӣ ва зебоии калом намудор гардида, зехни хонанда аз такрори онҳо дар оғози ҳар мисраъ харгиз хаста намегардад, балки боиси навозиши завқу зехн мешавад. Тарзи офариниши такрорҳои гӯшнавоз аз маҳорати хоси гӯянда гувоҳӣ медиҳад. Чунончи, дар мисоли зерин вожаи “гоҳ”(“гаҳ”)ба дараҷаи хушоянд ва мувофиқи мақсад дар шакли **такрори мутлақи муфрад** омада, ба тағйирёбии ҳолати руҳониву амали қаҳрамони асар ишора менамояд:

*Гаҳе лоба мекарду зоҳе тараб,
Гаҳе қанд мехӯрду зоҳе рутаб.
Гаҳе масти май буду заҳ масти хоб,
Гаҳе бо шаробу заҳе бо рубоб.
Гаҳе дар хумору заҳе нимамаст,
Гаҳе лаъли майгуну заҳ май ба даст.
Бад-ин гуна то муддате даргузаист,
Зи айшу тараб ҳеч холи нагаист* [3, с.552].

Дигар аз навъи такрори мутлақ, ки **такрори мутлақи чомеъ** аст, дар асар камтар ба мушоҳида мерасад. Ҳусайн Воизи Кошиф дар таърифи ин навъи такрор мегӯяд: “такрори мутлақи чомеъ ... чунон бошад, ки лафзҳои такрорӣ дар ду маҳал оранд[4, с.92] .

*Чӣ донад касе, к-ӯ зи дил гофил аст,
Ки бемориш бедилон аз дил аст*[3, с.442] .

Такрори маъалвосита ва он чунон бошад, ки миёни ду лафзи такрор восита афтад. Масалан, дар ин байт:

*Зи мӯи миёни ту мӯе шудам,
Зи мушки ту қонё ба бӯе шудам*[3, с.460] .

Такрори мушаббах ва он чунон бошад, ки дар аввал лафзе зикр кунанд ва баъдан ҳамон лафз ба такрор расонанд, ки он лафзи такрорӣ он лафзи зикршударо парвариши том диҳад ва аз он ҷо маънии ташбеҳ мафҳум гардад [4, с.98]:

*Қадаш сарву бар сарви симин-ш моҳ,
Рухаш моҳу шабро бар ӯ тақягоҳ.
Маҳаш мушкпӯшу шабаш мушксоӣ,
Ғамаш чонгазою лабаш чонфазой [3, с.403].*

Зимнан бояд ёдрас шавем, ки дар “Ҳумой ва Ҳумоюн” такрор ҳамзамон омили таъсиринок сохтани маънӣ аст. Дар абёти поёни такрори мутлақи чомеъ таъсири маънӣ ва баёни матлабро баланд сохтааст:

*Ба коми дили дӯстон бӯстон
Шуда бӯстони хуррам аз дӯстон [3, с.538] .
Равон гашта бо нарғиси майпараст,
Чу гулдастае дастаи гул ба даст [3, с.403] .*

Такрори вожаҳо дар “Ҳумой ва Ҳумоюн” анвои гуногун доранд, ки муҳимтаринашонро метавон чунин баршумурд:

1) Такрори ҷаҳор бори як вожа дар байт:

*На ҳастӣ-ш қоим ба ҳастии мост,
Ки бар ҳастияш ҳастии мо гувост*[3, с.334].

Дар ин байт калимаи “хастӣ” чаҳор маротиба ба як маъно ва ба хотири таъкид ва хусни таъсир такрор омадааст. Чунин бозгӯиро як навъ суханбозӣ ва ба намоиш гузоштани хунари суханороии шоир метавон маҳсуб намуд.

2) Такрори се бори як вожа дар байт:

**Ман ин нақш қай бастам аз нақши ёр,
Ки хар дам чӣ нақш орадам рӯзгор** [3, с.369].

3) Такрори вожа бо изофат ва пайвандак:

**Дар ин дори шашдар наёбӣ ба ком
Мачоли мачолу макоми маком** [3, с.350].

4) Бозоварди айни вожаҳо (исм, сифат, феъл) дар охири мисраъ ё байт:

**Пас он гаҳ бичастанд ҳамчун паланг,
Кашиданд куҳқӯбро танг-танг [3, с.526].
Сиҳисарви симин-иро бори нор,
Паранди шаб аз гесуяш тор-тор [3, с.547].**

Ончи ба иртиботи ин санъат дар китобҳои бадеъ тавзеҳ гардида [4, с.47], ин аст, ки ин санъат барои чанд манзур ба кор бурда мешавад:

а) барои таъкид:

**Гадои дараи бар шаҳон подшо,
Ба даргоҳи ӯ подшоҳон гадо [3, с.335].
Манам абри гириянда шаб то саҳар,
Бувад абри гириянда болои сар» [3, с.462].**

б) барои таъмини динамикаи тасвир:

**Гаҳе маҳ ба шаҳ дарфикандӣ каманд,
Гаҳе шаҳ зи маҳ баркашидӣ паранд [3, с. 550].
Гаҳе шер мегашт бар гӯр чир,
Гаҳе гӯр мечаст аз чанги шер [3, с. 550].**

Сируси Шамисо такрорро ҳамчун равиши мустакили бадеӣ муаррифӣ карда, бар он назар аст, ки “усулан такрорро бояд яке аз мухтассоти сабки адабӣ қаламдод кард» (.63). Воқеъан, ин гуфтаи Сируси Шамисо қобили мулоҳиза аст, зеро боздиди санъати такрор дар “Хумой ва Хумоюн”-и Хочу нишон дод, ки ин орояи бадеӣ дар офариниши маъниҳои бикр, мазмунҳои нозуку латиф, тасвирҳои хотирнишин ва ғайриинтизор низ мусоидат менамояд.

Зимнан як нуктаи қобили тавачҷӯхро меҳохем дар ин ҷо баён намоем. Ҳарчанд матлаби мавриди баён ба санъати такрор дахл надорад, вале дар поёни ин навишта тавзеҳи онро лозим донистем. Масъала ин аст, ки дар “Хумой ва Хумоюн”-и Хочуи Кирмонӣ баъзе аз мисраъҳо дар чанд ҷои дoston айнан такрор меёбанд.

Масалан, мисраи “*Зи чаишаи равон гаиша сад чаиша об*” [3, с.372] бори аввал дар фасли “Рафтани шохзода Хумой бо Бехзод ба талаби Хумоюн” омада, айни ҳамин мисраъ [с.406] бори дувум дар фасли “Дидани шахзода Хумой Хумоюнро дар хоб ва рӯй ниҳодан ба шаҳри Чин” такрор гардидааст. Гуфтанист, ки дар ҳар ду маврид мисраи “*Зи чаишаи равон гаиша сад чаиша об*” мисраи ҷуфти байт аст. Аммо бори савум ин мисраъ [3, с.523] дар фасли “Расидани Бехзод ва Фаринуш ба корвон ва огоҳӣ ёфтани аз ҳоли шохзода Хумой ва бо ӯ боз омадан ба шаҳри Чин ва Хумоюнро аз сардоба берун овардан ва байте чанд ба васфи шугур” такроран истифода шуда, мисраи токи байт аст. Қобили зикр аст, дар ҳар се маврид мисраъ барои тасвири ҳолати рухиву равонии шохзода Хумой истеъмол гардидааст. Ё ин ки мисраи “*Дилаш чун қабӯтар тапидан гирифт*” [3, с.438] дар фасли “Рӯй овардани Хумой ба боргоҳи Фағфури Чин ва расидан ба кавкабаи Хумоюн” оварда шуда, дар фасли “Ошиқ шудани Фаринӯш бар Паризод ва ошкор кардани ҳоли Хумоюн ва рафтани ба талаби Хумой” муқарраран [3, с.517] истеъмол мегардад. Ҳамчунин мисраи “*Ба Кайвон баромад хурӯши хурӯс*” низ ду маротиба- ҷое дар мисраи аввал [3, с.398] ва ҷои дигар дар мисраи дуюм [3, с.536] айнан такрор ёфтааст.

Аз ин ҳама дармеёбем, ки Хочу дар достони “Хумой ва Хумоюн” на танҳо такрори калимоту иборот, балки такрори мисроъро низ ҳудогоҳ ва ё ноҳудогоҳ мавриди истифода қарор додааст. Ин ҷо “худогоҳ” ва “нохудогоҳ” бар он хотир гуфтем, ки эҳтимоли бошуурона ва бешуруна такрор намудани сатрҳои байт вучуд дорад, ки чунин такрори мисраъҳоро назми классикии мо дар таҷриба дорад, ки намунаи онро дар ғазалиёти Мавлавӣ ба осонӣ мушоҳида карда метавонем.

Ҷои тааҷҷуб нест, агар гуфта шавад, ки Хочу дар муқаррар истифода намудани мисраи болоӣ худ огоҳона тасмим гирифтааст, зеро ин мисраъ танҳо барои ифодаи авзӯи ҳолати як нафар – Хумой мавриди қорбасти қарор ёфтааст. Мумкин аст, баръақс ин ҳам бошад, зеро ҷунон ки аз таърихи иншоӣ “Хумой ва Хумоюн маълум мегардад”, дoston дар бадали чанд сол ба танаффусҳо навишта шуда, тасодуфан тақрор омадани мисроъ дар асар як амри табиӣ ба назар мерасад, ҳол он ки дар жанрҳои нисбатан хурди адабиӣ низ тақрори мисраъҳо ба ҷашм мерасанд.

Ба ҳамин тариқ, Хочуи Қирмонӣ дар достони “Хумой ва Хумоюн” бо истифода аз санъати тақрор хостааст ба рангинӣ ва зебоии каломаш бияфзоӣ ва ин санъатро ҷун яке воситаҳои баёни сухан ва ё афзори ифодаи сухан устодона ба қор гирифтааст. Хочуи Қирмонӣ дар ин асар ҳам барои вуҷуди маъниву таъсир ва ҳам барои эҷоди мусикиву зебоии шеър аз тақрор баҳра бурдааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Головкина, С.Х. Повтор как средство художественной выразительности в поэзии Николая Рубцова/С.Х.Головкина//Русский язык в школе. – 2018.-№ 7(79).-С.61-66.
2. Зехнӣ,Т.Санъати сухан/Т.Зехнӣ.- Душанбе: Адиб, 2007. -400 с.
3. Қирмонӣ, Хочу. Ҳамса. Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов, Оқилбой Оқилов ва Шоира Олимова/Хочуи Қирмонӣ.- Хучанд:Хурӯсон, 2017.- 880 с.
4. Кашифи, Камалиддин Хусайн Ваиз. Бадоеъ-ул-афқар фи санаъ-ул-ашъар. Изд. текста, предисловие и указатель Р.Мусулманкулова. – М., Наука, 1977; 221+11 с.
5. Шамисо, С. Нигоҳе тоза ба бадеъ. –Техрон: Митро. Вироси 3. 1383. -208 с.
6. <https://fa.wikipedia.org/wiki>
7. <https://www.vajehyab.com/motaradef/%D8%AA%DA%A9%D8%B1%D8%A7%D8%B1>

REFERENCES:

- 1.Golovkina, S.K. Repetition as the Mean of Artistic Expression in the Poetry by N. Rubtsov / S.K. Golovkina // Russian language at school.- 2018.-7(79).- P.61-66.
- 2.Zehni T. Art of Speech/ T.Zehni – Dushanbe: Man-of-Letters, 2007. – 400 p.
- 3.Kirmoni, Khodju. Hamsa. Preparation of the text and commentaries: Bahrom Rahmatov, Okilboy Okilov, Shoiria Olimova. – Khujand: Khuroson, 2017. – 880 p.
- 4.Koshifi, Kamal ad-din Husayn Vaiz. New Ideas about Poetical Art. Edition of the text, preface, notes and indications by R. Musulmankulov. – М.: Science, 1977. - 221+11pp.
5. Shamisa S. Ne w Outlook in Reference to Poetry. Tehran: Mitro, Virosti 3. 1383hijra. – 208 pp.
- 6.<https://fa.wikipedia.org/wiki>
- 7.<https://www.vajehyab.com/motaradef/%D8%AA%DA%A9%D8%B1%D8%A7%D8%B1>